

ЕДИН ПРОТИВОРЕЧИВ ПРОБЛЕМ В ТЕОРИЯТА НА МЕЖДУЛИТЕРАТУРНИЯ ПРОЦЕС

Диониз Дюришин (Братислава)

Влиянието е от онези термини, които съобразно с развитието на междулитературния процес са претърпели почти всички възможни форми на съществуване — от прекаленото непризнаване до прекалената употреба, от съзнателно заявеното отхвърляне до модната популярност. Затова е уместно да се постави въпросът, какво е способствувало и способствува за неговата жизнеспособност? Дали тя е просто случайност или има своето сериозно научно оправдание? Безспорно тук е оказала съдействие непоследователната *системност* на литературната история, от което произтича и нейната невзискателност спрямо смисловата функционалност и оперативност на отделните термини. Това е свързано и с незадоволителната разработка на формите и законите на литературния процес, особено в областта на междулитературните отношения. От това непринципно „отношение“ на литературната история произтича колебанието между задължителност и произволност, еднозначност и определеност, точност и неточност в употребата на термина влияние.

Съществуването на определено вербално означение за функцията на дадено понятие предполага възникването и функционирането на понятието в рамките на дадена научна систематика. От това произтича и строго определеното му положение в йерархичната система на понятията. Точно определеното място в системата на адекватните понятия прави понятието научно, едновременно с това — гносеологически оперативно и което е особено важно — енергично. При такива условия става *инструмент* за ново *познание* в рамките на определена научна дисциплина. Това означава, че то не само фиксира явлението в неговия познат и неизменен вид, но посочва и неговата променливост във връзките с обкръжаващата го среда.

Научната оперативност на понятието не се състои във фиксирането на предметността на явлението като познат и неизменен комплекс от качества (свойства), но именно в споменатата относително „спорна“ способност за означаване. Едната, постоянната, точно фиксирана съставка на тази способност на понятието, изразяваща закономерността на явлението, заедно с другата, по-малко определената, но за сметка на това гносеологически гъвкава, способствува да се разкрие диалектиката на *закона* и *хипотезата* в процеса на човешкото познание. Това е тази често споменавана научна оперативност, живост и жизненост на понятието, без която не можем да си представим динамичния процес на познание, неотклонното движение напред.

В процеса на научното ползуване (респ. експлоатация) на понятието закономерно се стига до постепенно изчерпване на възможностите на споменатата „под-

вижност“, на „спорната“ съставка, а с това и на същностната функция на понятието. Хипотезите, които тя поражда, или не се потвърждават (което води към постепенно отслабване на гносеологическата оперативност на понятието), или се превръщат в закон, което води към затвърдяване на понятието, към определено „умъртвяване“ на неговата жива, научно провокативна съставка. В първия случай понятието отива на заден план, престава да съществува. Във втория — то се „стабилизира“ и неговата означаваща способност се съсредоточава върху опознаването на открити и следователно известни закони и закономерности, то става истински *термин*. Благодарение на една такава означаваща всеобхватност често се заличава непосредствената, семантически необходима връзка между основното лексикално значение на вербалното означение и означаваната действителност. В резултат на преден план изпъква *произволността* на термина, позволяваща постепенно да се променя неговото първоначално съдържание.

Неговата гъвкавост се състои не в отбелязването и разкриването на скритите свойства на явлението, а тъкмо обратното — във възможността да разширява собствения капацитет на означаване. Тази особеност на термина го улеснява в „смяната“ на научните системи, респ. в това да преминава от началната генетична система в системите на последвалото развитие. В процеса на своето историческо съществуване терминът се „обогаत्या“ с нови значения, които постепенно се напластват върху него. Жизнеспособността му все повече нараства, става „непреодолима“ и „неунищожима“. Процесът на това постепенно преосмисляне на термина придобива понякога такива форми, че той става носител на значение, противоположно на първоначалната му генетична семантика.

Терминът „влияние“ е образцов пример за такава приспособяващо се съществуване в рамките на различни, често методологически противоположни научни контекстове. В своята полисемантичност той е така упорит, че срещу него са безпомощни и научните системи, които повече или по-малко радикално си дават сметка за неговата смислова неадекватност и чийто понятиен апарат генетически е насочен „антивлюдилогично“. Тъй като става въпрос за термин, който в много западноевропейски и американски изследвания на междулитературния процес се счита и до днес за основен, няма да бъде излишно да проследим историческите обстоятелства на неговото възникване, постепенната му реинтерпретация и смисловите му метаморфози.

* * *

От лексикалното значение на термина влияние, което се разкрива като акт на определено въздействие на субекта върху обекта, на експедитивента върху перципиента, произтича, че това означение е могло да възникне като системно литературноисторическо понятие само в един относително свободен в развитието си период на изучаване на националния и междунационалния литературен процес. На междулитературно ниво това е период, в който връзките между националните литератури се изследват в определена йерархична зависимост. Следователно това не е периодът на първоначално възникване на междулитературни отношения, за който са характерни вътрешно единство и взаимна обусловеност между единично (националнолитературно) и общо (междулитературно). Тогава отделните национални литератури съгват във взаимоотношения като *равноправни* явления. Затова по принцип не може да възникне проблемът, кой от националните литератури повече или по-малко се включва в междулитературния процес, коя е „законодателна“ и коя само манифестира установените закономерности, коя оказва определено въздействие (влияние), и коя е само обект на въздействие. Щом като по време на възникването на съвременните нации терминът влияние започва да се използва във връзка с въпроса на културната или лите-

ратурната интеграция и диференциация, той престава да бъде понятие в системния гносеологичен смисъл на думата.

Това твърдение може убедително да се документира например чрез работата на П. Й. Шафарик „История на славянския език и литература“ (1826), която, от една страна, е насочена към отъждествяване на националните различия между славянските литератури, и, от друга — към тяхната интерпретация като едно цяло. Затова неговото разбиране за литературната история е основано на представата за равновесието между споменатите ограничителни фактори. По същество не е било възможно да се постави въпросът за приоритета на една национална литература над друга, защото всяка форма на приоритет би нарушила представата за междулитературното единство на славянските литератури, което за Шафарик е културно-исторически факт. Затова П. Й. Шафарик не говори за влияния между отделните славянски литератури, а по-скоро за интеграционни тенденции между тях, за сходства и аналогии, обусловени преди всичко от генетични и географски фактори.

Действително Шафариковото обяснение на връзките между славянските и неславянските, например германските литератури, не е така органично. Със своя труд П. Й. Шафарик не само показва интеграционно-диференциращото единство на славянските литератури, но и равнопоставя им по отношение на германската литературна общност. Аналогична е ситуацията и с концепцията на Колар за славянската взаимност, където йерархизацията на националните литературни явления е по-отчетливо изразена. Към това направление принадлежат и сравнителните усилия на Л. Щур в труда му „За народните предания и песни на славянските племена“, в който по подобен начин е отразено диалектичното единство между националнолитературно и междулитературно, но предимно в рамките на славянската литературна общност и по-малко в контекста на европейския литературен процес. Независимо от това в терминологията на споменатите автори думата влияние няма функция на системно понятие.

Развитието на изследванията на междулитературните връзки и зависимости постепенно довежда до *заличаване* на първоначалната представа за единството на националнолитературния и междулитературния аспект. Предно мяето заемат различните форми на контактните връзки. Това се потвърждава особено от външностните анализи на народното творчество и преди всичко от известната школа за *заимствуванията* и нейните системни понятия *миграция* на мотивите, автогенезис — самовъзникване на мотивите. Още тук възникват потенциалните предпоставки за бъдещата хегемония на „влиянологичната“* концепция за междулитературните отношения. За това свидетелствува фактът, че се появява необходимост превантивно правилно да се обяснява понятието заимствуване, за да се изключи от неговата интерпретация всяка взаимна подчиненост на литературните явления: „Всяко заимствуване предполага у заимствувания някакво насрещно движение („встречное движение“) на мисълта — аналогична тенденция в тази посока. Заимствуването предполага у заимствувания не празно място, но насрещно течение, посока на мисленето, аналогични образи на фантазията.“¹

Оказва се, че тази предпазна мярка не е прибрзана. За това говорят и трудовете на известния френски литературен историк Брюнетер, който при формулиране на процеса на приемане² еднозначно хиперболизира „влиянието на една

* От „vplyvologie“ — букв. „наука за влиянието“ — критическо определение на онези тенденции в сравнителното литературознание, които абсолютизират влиянието — типични за френската школа.

¹ А. Н. Веселовски й. Дуалистически поверия о мироздании. (Разыскания в области русского духовного стиха, V, 1889 с. 115.) Цит. по В. Жирмунский: А. Н. Веселовский (1838—1906). Избранные статьи. Л., 1939, с. 16.

² B. E j c h e n b a u m, Teória „formálnej metódy“. — In: M. B a k o š, Teória literatúry. Trnava, 1941, s. 28.

творба върху друга творба“ или за разлика от Веселовски използва този термин като системно литературноисторическо понятие.

Обяснението на Бронеттиер за литературния процес е свързано с бързото развитие на междулитературните изследвания през втората половина на XIX в. Нямаме пред вид работите, в които терминът влияние се появява спонтанно. Такава е работата на французина A. F. Villemain „Tableau de la littérature au Moyen âge en France, en Italie, en Espagne et en Angleterre“ от 1828 г., която изследва литературни влияния между посочените литератури.³ Вилмен не използва този термин теоретически, а в резултат от непосредствени емпиричноисторически наблюдения. Но през втората половина на XIX в. във връзка с развитието на философския и научния позитивизъм понятието влияние придобива системно използване и с това изразена *методологическа* и *методична оперативност*. Безспорно това произтича също така от усилията да се утвърди „литературната компаративистика“ като *самостоятелна* литературоведска дисциплина, за което има заслуга преди всичко англичанинът M. Hutcheson Posnett с първата теоретична систематика: *Comparative Literature* от 1886.⁴

Причина за теоретическата активност на термина влияние е не само извоюваната независимост на „сравнителното изучаване на литературата“, но и развоят на позитивистичната научна методология. Имаме пред вид най-вече емпиричното подчертаване на позитивното значение на фактите и тяхното подреждане в определени групи и класи. В областта на връзките между националните литератури тази класификация направо насочва към най-непосредственото деление на националните литератури на т. нар. законодателни и незаконодателни литератури, при което *eo ipso* присъства оценъчен аспект, или на т. нар. малки и големи литератури, където оценъчният аспект присъства *posteriori*.

Този методологически принцип е импулсиран от позитивистичния анализ, който ускорява закона за *праволинейната* каузалност при разкриване на генезиса, възникването и развитието на явленията. Съсредоточаването изключително върху възникването и генезиса на литературната творба извежда на преден план в познавателния процес проблема за *оригиналността* в собственото развитие. Това води до прилагане на оценъчни мерки. И така става естествено, че голямата, развитата и за това „законодателна“ литература „влияе“ на малката, по-малко развитата, „незаконодателната“. На езика на позитивистичната терминология първата е причина за втората. И по този начин терминът „влияние“ става дефинитивен, *основен* термин, главно понятие на „литературната компаративистика“. Причините за това се коренят било в идеалистическия светоглед, било в механистичното обяснение на междулитературния процес.

Макар периодът на научния позитивизъм да създава вътрешни предпоставки за систематизацията на термина влияние, неговата литературноисторическа и теоретическа абсолютизация не е резултат само от позитивистичната вълна в литературната компаративистика. Думата влияние широко се използва в литературноисторическата практика, но едновременно с това, както видяхме в случая с А. Н. Веселовски, възникват тенденции да се „насочи“ неговата смислова активност, да се модифицира неговата естествена методологическа приспособяемост. Тези тенденции обаче не са определящи. Въпреки съпротивлението на анализирания материал в областта на методологията става необходимо постоянно да се доказва *годността* на термина влияние. Тук се наблюдава дори известен парадокс: колкото по-често се издигат гласове срещу влияеологичната компаративистика (например в първото десетилетие на XX в.), толкова по-последователно терминът влияние се усвоява от националните теоретични систематиза-

³ Anton Ocvirk. Dr. Teorija primerjalne Literarne zgodovine. Ljubljana, 1936, s. 15.

⁴ Пак там, с. 19.

ции. Такава е симптоматичната работа на Waclaw Borowi „Owpływoch i zale-
os ciach w literaturze“ (1921), известният труд на Paul van Tiggheem „La littérature
comparee“, който излиза във Франция в три издания (1931, 1935, 1949) и който
става отправна точка за френската и европейската „литературна компаративи-
стика“. Към тази кодификация на влиянието, а с това и на „влиянологията“
принадлежи работата на T. Grabowski „Próba syntezy nowej nauki o literaturze“
(1933), на Ivo Hergešič „Poredbena ili komparativna književnost“ (1932) и на An-
ton Ocvirk „Teorija primerjalne literarne zgodovine“ (1936) и цяла редица книги,
студии и статии. Във всички тези трудове методологическото експлоатиране на
понятието влияние е доведено до краен предел — проява на неговата *форма-
лизация*. В този процес може да се види началото на залаза и на „влиянологията“
и на термина влияние.

Що се отгася до съдбата на „влиянологията“, историята потвърди тази
наша констатация. Друго е положението с жизнеността на термина влияние.
Той безпрепятствено продължи своето съществуване въпреки атаките срещу не-
говата понятийна функционалност. Една от тях предприе Карол Розенбаум още
през 1945 г. в теоретичния увод към своя труд „Отношението на словашките ли-
тературен романтизъм към немския литературен класицизъм“.⁵ Но влиянието
издържа и продължи да издържа атаките. Използват го и теоретици, които
изграждат своите теории върху „антивлиянологически“ принципи. Достатъчно
е да споменем Н. И. Конрад, В. М. Жирмунски, К. Крейч и И. Г. Неупо-
ковска, М. Бакош и редица други изследователи на междулитературния процес.⁶ Ед-
новременно с това теоретическите работи на много компаративисти посочват
непригодността и методологико-практическата вредност на термина.⁷ Терминът
влияние, особено в трудовете на словашките, чешките, немските и другите компа-
ративисти от социалистическите страни, не беше „признаван“, но широко из-
ползван в литературноисторическата практика. В последно време се среща-
ме с опити теоретически да се обосноват неговите правомощия.⁸

Несравнимо *по-активна* и качествено различна е позицията на термина
влияние в трудовете на западноевропейските и американските компаративисти.
И това има своите обективни причини. Една от тях е традиционната роля на това
понятие в „класическата“ теория на междулитературния процес, утвърдена преди
всичко от Пол ван Тигем и неговите последователи. Такава е работата на M.
F. Guyard „La littérature comparée“⁹, Simon Jeun „Littérature générale et litté-
rature comparée“¹⁰, Cl. Pishois et A. M. Rousseau „La littérature comparée“¹¹.
Използува го в своите методологически разсъждения и Рене Етиамбл, да не го-
ворим за известния компаративист Жан-Мари Каре и др. За това способствува
и фактът, че изследването на междулитературния процес в капиталистическите
страни се развива интензивно от литературознанието на политически *господству-*

⁵ В тази връзка ще отбележим, че в миналото ние също използвахме термина влияние,
и то не само като помощно означение, но като органична съставка на понятийна система. Срв.
нашата систематизация на сравнителното изучаване на литературата в: *Problemy literárnej
komparatistiky*. Bratislava, 1977.

⁷ Срв. дискуссионната статия на Фр. Мико относно изучаването на литературния роман-
тизъм „Компаративистика, анализ и комуникация“, в която авторът предлага да се използва
вместо влияние понятието междулитературна комуникация и информация. — *Slavica Slovaca*,
7, 1972, č. 2, s. 153.

Интересни мисли във връзка с механичното разбиране на влиянието изказва Оскар Чепан в
статията: „Към въпроса за литературните връзки и влияния“. — *Slovenská literatúra*, 10, 1963, č. 3,
s. 335. За ограничените възможности на термина влияние сме се изказвали и ние в книгата
„Z dejín a teórie literárnej komparatistiky“. Bratislava, 1970, в монографията „Teória literárnej
komparatistiky“. Bratislava, 1973, в работата „O literárnych vzťahoch. Sloch, druh, preklad.“
Bratislava, 1977.

⁸ Советское славяноведение, 1978, № 4, с. 64.

⁹ Paris, 1949, 1951.

¹⁰ Пак там, 1968.

¹¹ Пак там, 1967.

ващите нации. Тук влиянието означава категоризация на *експорта* на идейно-художествени средства и постижения.

Почти аналогично, с известни детайлни различия е мотивирана честотата на термина влияние в американската теория на междулитературния процес. Това е най-добре илюстрирано в популярния учебник по „Сравнителна литература“ на Ulrich Weisstein „Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft“¹² и неговото допълнено и поправено издание на английски „Comparative Literature and Literary Theory“¹³. Американската концепция за термина влияние е изложена в твърдението на Вайщайн, че „трябва действително да бъде считан за ключов термин в сравнителната литература“¹⁴. Освен посочените причини това се обуславя и от факта, че западноевропейската и особено американската компаративистика се насочват предимно към генетичните и контактните връзки и отделят по-малко внимание на типологическите връзки, т. е. на тази област на междулитературния процес, в рамките на която влиянието и всяка форма на литературен „експорт“ са в крайна сметка само подходящ материал за обобщение на закономерностите на литературния процес.¹⁵ Към американските трудове от този тип принадлежи и работата на Göran Hermerén „Influence in Art and Literature“¹⁶, където влиянието е основен термин, също така монографията на François Jost „Introduction to Comparative Literature“¹⁷, в която се забелязва стремеж да се освободи терминът влияние от пейоративното значение.

В последно време американските литературни историци и теоретици се отказват, поне декларативно, от първоначалното „влиянологично“ разбиране на термина влияние. Тези обективни факти ни заставят да потърсим причините за теоретическото и практическото противоречие в едновременното отричане и съживяване на влиянието. Няма да пропуснем да анализираме неговите понятийни възможности в теоретичната систематика на съвременната литературна история.

* * *

Научната оперативност на понятието се обуславя от съответствието между основното лексикално значение и обозначената от него действителност. Интернационалната задача на термина влияние е да улови континуитета на литературата, приемствеността на литературното творчество. Целта на тази дейност се определя от два основни фактора: *приемано* явление и *приемащо* явление. Тъй като приеманото и приемащото явление са носители не само на специфични, но и на общи свойства и черти, при определяне на закономерностите на процеса рецепция-креация трябва да се имат пред вид *общите* и *особените* моменти. Под субективни, особени фактори разбираме тези качества на явлението, които извличаме от т. нар. авторски натюрел. От това следва, че при проследяване на литературноисторическия континуитет значение има не само обективната стойност на приеманото явление, но и субективната оценка на приемащия автор. Тази оценка определя интерпретацията на приеманите моменти в зависимост от художествения замисъл на автора и структурата на създаваната творба.

¹² Stuttgart, 1968.

¹³ Bloomington — London, 1973.

¹⁴ Пак там, с. 29.

¹⁵ В тази връзка е интересно теоретичното становище на американския компаративист Рене Уелек, който в духа на структуралистичната „антивлиянология“ дава предимство на изследването на по-широки типологически зависимости. Неговата „наднационална“ концепция обаче постепенно се развива в насока, която свидетелствува за надценяване на общото за сметка на частното.

¹⁶ Princeton New Jersey, 1975.

¹⁷ New York, 1974.

Изследването на общите и особените, специфичните предпоставки на прие- маното явление трябва да се съобрази не само с неговата първоначална историко- генетична стойност, плод на ситуацията, в която е възникнало, но и с промените във времето, вкл. и с актуалната му стойност по време на рецепцията. Целта на едно такова изследване е да се открие многозначността на приеманото явление, причините то да стане предмет на рецепция, т. е. неговата литературноистори- ческа стойност и значение.¹⁸ И така взаимодействието между общите и специ- фичните условия на рецепция както от страна на приеманото, така и на приема- щото явление разкрива характера на креацията и отношението: континуитет- дисконтинуитет в развитието на литературата изобщо.

Това общо положение схематично показва взаимоотношенията между двата фактора на художественото творчество — *субект и обект*. Необходимо е да се даде отговор на въпроса, какъв е конкретният „механизъм“ на симбиозата на споменатите два фактора в процеса рецепция-креация? Кой е „*двигателят*“ на корелацията между отделните елементи в творческата дейност — *приеманата или приемащата страна, обектът или субектът*? Дали единствено творческият субект, силата на неговите проверки и засвидетелствувани качества определя резултата на художественото творчество? Както се вижда, това са основополагащи въпроси. Досегашната изследователска практика ни принуждава към такъв двуполуосен подход при тяхното решение.

Всяка литературна творба е продукт на определена творческа дейност и като такава е *sui generis*, явление с релативна автономност. Сферата на нейното действие се определя от нейните обективирани, респ. *материализирани* качества. Тези качества имат потенциален характер, което означава, че не са способни да се реализират сами, обективно да се проявят, да създадат определена художествена стойност или въздействие. Качествата на художественото произведение се конкре- тизират единствено чрез връзката с реципиента, т. е. в *процеса на рецепцията*. Едва тук потенциалните възможности на творбата стават действителност.¹⁹

Това обаче не означава, че творбата е изцяло предадена в ръцете на реци- пиента, респ. процеса на рецепция. Нейните естетически качества имат своето материализирано „покрите“ и с това граници и възможности за естетическо въздействие. С други думи, формите на нейната рецепция са предварително уста- новени, определени от обективните материализирани дадености.

Но възприетата творба става обект на „манипулация“ в хода на рецепцията, особено при такава форма на рецепция, която е насочена към творческо-реп- родуктивна дейност. Възприетото явление съдържа определени предпоставки за авторска рецепция, определена сума от „предложения“ за рецепция-креация. Но за това, коя форма на „предложение“ ще се осъществи, решава в крайна сметка субектът на рецепцията, неговият творчески замисъл. Действително дори и тази възможност на субекта на рецепцията не е произволна, а ограничена от спомена- тите предметни качества на обекта на рецепцията, които регулират многоплас- тоовото му съществуване в процеса на приемането.

Както виждаме, наистина става въпрос за взаимната диалектическа обусло- веност на явленията, създаваща единството на обекта и субекта на рецепцията- креация, тяхното хармонично *равновесие*. Тази диалектическа обусловеност, разбираана опростено, често теоретичите и методолозите на литературноистори- ческия процес превръщат в идеал, който трябва да предотврати евентуалното извеждане напред на субекта на рецепцията, т. е. приемащия елемент или обекта

¹⁸ За това по-подробно срв. главата „Приемано явление и приемащо явление“ в нашата книга „*Teória literárnej komparatistiky*“. Bratislava, 1975, s. 270.

¹⁹ František Miko. Problémy literárnej komunikácie. — Slovenská literatúra, 22, 1975, č. 1; Manfred Naumann. K problému „estetiky pôsobenia“ v literárnej teórii. — Slovenská literatúra, 22, 1975, č. 1.

на рецепцията — приемания елемент. За предпазна мярка срещу двете крайности трябва да служи златният среден път: равновесието между двата фактора под покрива на диалектичката обусловеност на компонентите на новото художествено цяло. Адекватна ли е тази теза на конкретния литературен развой?

Струва ми се, че прокламираното диалектическо равновесие между обекта и субекта на рецепцията е следствие на праволинейното разбиране на диалектичката обусловеност и единство между част и цяло. Това единство не трябва да се разбира като количествено: *поравно* разделяне на компетенциите на обекта и субекта на рецепцията, а като резултат на творческо съотнасяне на явленията. При това творческо съотнасяне се извършва идейно-художествена преоценка и реструктуриране на явленията. В рамките на тази творческа симбиоза между двата чужди фактора определящ може да бъде или приемащият елемент, или приеманият. Ако не беше така и действуваше законът на равновесието, не би било възможно да се обясни което и да е *движение*, развитие и разцвет на литературата, нито периодите на нейната стагнация и упадък. Изследването на националнолитературния и междулитературния процес не би имало реално основание, предмет и цел. Обратно, действителната диалектика на литературноисторическия процес предполага единство на противоречивите явления, отношението континуитет — дисконтинуитет. След като е така, кой елемент на рецепцията-креация „управлява“ този процес: приеманият или приемащият?

Казахме, че взаимното съотнасяне на явленията е суверенен творчески акт, който заличава разнородните признаци на чуждите съставки. Степента на творчество се определя от съотношението на идейно-художествените възможности, тези на творческия субект и тези на приеманите елементи. При *творческа* форма на литературна приемственост функцията на субекта на рецепцията е *определяща*. Творческият субект е гарант за възникването на новата творба, източник на обновителни тенденции в литературата и развоен прогрес на изкуството изобщо.²⁰

Затова терминът влияние поради своето лексикално значение *не може* адекватно да отрази творческата форма на процеса рецепция-креация. Освен че подчертава доминиращата позиция на обекта на рецепцията спрямо субекта, който е „повлиян“, т. е. неговата позиция е пасивна, страдателна, е в противоречие с мисията на художествената литература. Нали литературното произведение е опредметена форма на изповед, насочено е към адресата, носи му послание, т. е. има пред вид него. Следователно не може да се твърди, че литературното произведение има закодирани елементи на предпоставена експанзивност спрямо приемателя и особено спрямо автора-приемател. Не може еднозначно да се твърди и това, че авторът пише своето произведение, за да окаже влияние на своя следовник, което не означава, че той не може да бъде източник на творчески импулси. Авторът публикува своите художествени постижения не за да спечели „подражатели“, тъкмо обратното — за да изключи възможността за подражание, макар да не може да предотврати това. Това е „поръчение“ за следващата генерация, но „поръчение“, което ражда творчество *per negationem*. С това, че доведе реалистичния разказ до неговите крайни възможности, Л. Н. Толстой в същност „отрече“ този реалистичен метод за следващото развитие. Творческият импулс на неговото реалистично повествователно изкуство се съдържаше в задължителното преодоляване на разработения от него похват.

Видяхме, че художественото произведение е вътрешна, органична спойка на акта на креация и рецепция. Затова не може да се надценява значението на заетия опит и от него да се извежда следващата творба, както това правеше „компаративната влияеология“, която абсолютизираше информацията за сметка

²⁰ Срв. главата „Смяна на функцията в нов контекст“ в нашата книга *Teória literárnej komparatistiky*, s. 285.

на творческата дейност на автора. Той съзнателно или подсъзнателно, пряко или косвено ставаше „резултат“ на влиянието и неговата оригиналност парадоксално се изразяваше с понятието „зависимост“. Аналогични позиции застъпват не само пропагандаторите на термина влияние и зависимост,²¹ но и останалите привърженици на това понятие.

Тезата, поставяща на преден план литературната информация, може да ни се стори при определени обстоятелства достоверна. Например тогава, когато става дума за писател с общопризнато художествено значение, който играе ролята на приемано явление, от една страна, и с по-малко художествено значим автор, с ролята на приемащ — от друга. Но литературната история познава много случаи, когато автор от първия тип приема определен елемент, импулс от по-малко значим автор, както това става например с Н. В. Гогол, който е инспириран от художествените похвати на В. Т. Нарезни — например при изграждане на някои герои в „Мъртви души“, или когато използва принципа на двойната характеристика в повестта „Как се скараха Иван Иванович и Иван Никифорович“ и др.²² Може ли този факт да се класифицира като влияние? В тази връзка действително неадекватно е убеждението, че влиянието на по-развитата литература на по-малоразвитата — „е най-явната закономерност в приемственото постъпателно развитие на човечеството“²³. Цитираното твърдение е проява на непоследователно разбиране на прогреса в литературата и изкуството изобщо. За развитието на човечеството действително допринася натрупаният опит. Но смисълът на всяка активност не е само да се наследява, а преди всичко да се обогати наследеното. В тази тенденция трябва да се види „най-явната закономерност в постъпателното прогресивно художествено развитие на човечеството“, а не във влиянието. Освен това научни, художествени и други ценности не създават само развитите народи и по-малко развитите нямат само „съдбата“ на статисти. Например националните литератури, които поради най-различни причини за кратко време реализират общия жанрово-стилов развоен модел, не „повтарят“ буквално своите предходници. Техният принос се състои в обновяването на предшестващите ги примери и едновременно с това в творческото обогатяване на конкретния жанров или стилиов модел. В тази връзка е много актуална известната теза на Я. Мукаржовски за националното развитие на литературата. Според нея то зависи от спецификата на естетическата норма, която се проявява в „склонността да бъде нарушавана вместо съблюдавана“²⁴. Върху това се опира законът за развитието на литературата и изкуството, за неговия прогрес и напредък. В противен случай не бихме могли да говорим за творчество, а „копиране“, механична репродукция. Затова, като използваме често думата влияние, с това изразяваме най-общо и по-скоро посоката на информация, нейния източник, отколкото зависимостта на „повлияното“ от „влияещото“, а в редки случаи и литературното епигонство, чиято крайна форма е плагиатът. Но и в този случай трябва да имаме пред вид, че много плагиати притежават творчески способности между другото и заради

²¹ Срв. Советское славяноведение, 1978, № 4, с. 73—74. Тук се защитава употребата на понятието зависимост от гледна точка на това, че се явява антитеза на влиянието (по-скоро може би антипод) и за това има право на съществуване като основен термин.

²² История русской литературы. М. — Л., 1941, с. 282—283.

²³ Советское славяноведение, 1978, № 4, с. 73. Авторът на това твърдение е съветският литературовед А. Бушмин, който в книгата си „Приемственность в развитии литературы“ (Л., 1975, 1978) използва термина „влияние“, но едновременно с това отбелязва неговата ограниченост и едностранност. Но термините поради своята гносеологическа сугестивност отклоняват от пътя и тези, които ги използват, така да се каже, в кавички, и осъзнават тяхната относителност. Тази статия е мотивирана от желанието да се направи принос към постепенното създаване на „Съответна терминология“.

²⁴ Estetická norma. — J. M u k a ř o v s k ý. Studie z estetiky. Praha, 1966, с. 77.

това, че допринасят за актуализиране на произведението — обект на плагиатство. Да си припомним позитивната роля, която изиграват в чешката литература двата фалшификата: Краловедворският и Зеленохорският ръкопис.²⁵

Много от недоразуменията при интерпретацията на термина влияние идват от това, че с този термин едновременно се обозначават две различни явления. Например обозначава се процесът на *Извършване* на определено действие от експедиента върху автора-перципиент или читателя. Но често, дори в досегашната литературноисторическа практика, с термина влияние се обозначават *результатите* от споменатото действие в реципираното произведение. Именно в този случай се стига до явно надценяване на информацията в новата творба и в резултат — до недооценяване на всички конституиращи фактори на творбата, на останалите обективни и субективни детерминанти на художественото пресъздаване. Тук терминът влияние явно се употребява с неадекватно значение, а също и в случаите, когато действуват такива форми на литературна комуникация, за които е характерно несъотнасянето на елементите на приеманото и приемащото явление.

Мястото на първия и втория термин влияе при осъществяване на литературната приемственост и може схематично да се онагледя така:

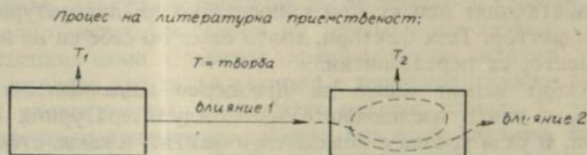

Схема № 1

Схемата показва превъзходството, пълното господство на приеманото явление; в първия случай за създаване на предпоставки за литературна приемственост (влияние₁), във втория — за резултатите от този процес на приемственост в структурата на приеманото произведение (влияние₂). Това тотално използване на термина влияние, произтичащо от доминиращата активност на приеманото явление, изцяло „покрива“ отделни моменти на процеса приемственост и не оставя място да се изрази творческото отношение на приемащия автор към литературната традиция, към действителността, творческото участие на перципиента.

За това сме съгласни с Франсиз Марси и Антон Попович, които в рецензията си за книгата на Г. Хермерен „Влиянието в изкуството и литературата“ критикуват усилията на автора с помощта на математико-статистически метод да опише термина влияние, без да установи литературоведската и литературноисторическата функционалност на този термин.²⁶ Въпреки че те предлагат да се подмени този термин с термина междутекстови връзки, от гносеологическа и литературноисторическа гледна точка позицията им е неиздържана. Просто

²⁵ При фалшификата не се касае за приемственост в широкия смисъл на думата. Приемствеността тук приема специфични форми, определени от усилията да се създаде творба с помощта на ретроспективен поглед върху литературната традиция, от която според фалшификатора тя би трябвало да възникне. Често това е оригинално замислено произведение, написано с конкретна злоупотребителна цел.

²⁶ Logické možnosti a pravdepodobnosti ako vplyv. *Estetika*, 14, 1977, č. 2, s. 73—79. Споменатите автори, като коментират модела на Хермерен, споменават и нашата систематизация на теорията и методологията на междулитературния процес и опростено я характеризират като опит за „систематизация на контактите между текстовете“. Тук по-подробно не можем да се спрем на този въпрос.

затова, защото междутекстовите връзки са *предпоставка* за една възможна класификация. Ако само констатираме съществуването на връзки между текстовете, заставаме на прага на истинския историзъм. Терминът междутекстови връзки не е израз на определена закономерност, но само много обща констатация, фактически неопределена.

Въпреки всички споменати недостатъци терминът влияние се използва широко в литературноисторическата практика, също и в теорията. Струва ми се, че допълнителна причина за това положение е надценяването, респ. съсредоточаването на изследванията предимно върху *контактно-генетичната* част от междулитературния процес. В конкретните изследвания на междулитературния процес и в неговия теоретичен модел малко се обръща внимание на *типологическата зависимост* между отделните творци и техните произведения, т. е. на тези фактори, които създават предпоставки да се разгледа развитието на литературата като процес. Изследването на *типологическите зависимости* като резултат от универсални закономерности в съществуването на литературата помага да се преодолее партикуларизмът от факти и фактчета, тяхното изолирано обяснение. Чрез типологическите зависимости прекратяваме ограничената компетентност на класификационните анализи, взаимното уподобяване на явленията, при което главна роля играе моментът на зависимост и влияние. От гледна точка на типологията хегемонистичният аспект при съпоставяне на литературните творби е недиференциращ фактор. Тези фактори, които сами по себе си не изразяват същността на явлениято, са нерелевантни.

Типологическият аспект може да преодолее *националната затвореност* на литературата, с която изследването на междулитературния процес много често се сблъсква. В тази връзка е показателен фактът, в каква степен понятието влияние се използва за характеристика на националния литературен процес и в каква степен при изследване на междулитературното развитие. Опитът показва, че понятието влияние е свойствено за изследването на междулитературния процес и че по-малко се използва в рамките на националното литературно развитие. Това е така въпреки факта, че и в двата случая става въпрос за общата проблематика за приемствеността и континуитета на развойния процес. Несъмнено причината за това е, че при изследване на връзките между две или повече национални литератури или произведения на различни литератури моментът на разнородност е по-голям. Именно този момент способства понятието влияние да се използва в много по-малка степен за националния литературен процес. В отношението към литературноисторическата действителност адекватно го замества понятието *приемственост*, развитие на традицията, активност на традицията, съвременност и др. Не се говори например, че „шуровци“* са повлияли на Ваянски, а, обратно, че Ваянски с определени страни от своето творчество развива наследството на шуровската генерация. Не се говори, че разказите на Ваянски оказват влияние върху разказите на Йесенски, а за това, че в някои елементи от своята кратка проза Йесенски е стимулиран от творчеството на Ваянски и др. под. Аналогично остра би била констатацията, че М. Ю. Лермонтов е писал под влиянието на А. С. Пушкин независимо от факта, че Лермонтов творчески развива Пушкиновата традиция, изцяло отговаря на обективната действителност. С други думи, това, което се счита за напълно естествено в рамките на националната традиция и конвенция, не се счита за такова по отношение на чуждата традиция и конвенция, въпреки че от гледна точка на генезиса на литературното явление процесите са едни и същи.

* Последователи на Людовит Шур.

Виждаме, че понятието влияние, досега използвано като необвързващ израз, за да се означат репродуктивните форми на литературна комуникация, което в отделни случаи се превръща в програмен термин на междулитературния процес, обективно има твърде ограничено означаваща способност. Да не говорим за неговата терминологична „дисквалификация“ в практиката от „влияниологично-позитивистичния“ метод. Анализът на различните форми на литературноисторически континуитет може да мине без термина влияние, и то без от това да пострада оперативността на терминологичния апарат. Точно обратното, ще отпаднат различните реминисценции при смисловата интерпретация на това понятие, сугестивността на неговото значение и т. н.

Едностранчивият израз влияние може да бъде заместен сполучливо с термина *рецепция-креация* (при означаване по-висока степен на творческо усвояване е подходящ изразът *перцепция* и дори *аперцепция*, които изразяват не само приемането, но и претворяването на информацията), чиято означаваща способност не е тотална, но осигурява по-голяма диференциация на формите на литературна приемственост. Докато влиянието прави пасивно приемащото явление и фактически го обезценява, понятието рецепция на литературни стойности не съдържа тази предварително негативна оценка на приемащото явление. Възражението, че понятието рецепция няма адекватен терминологичен антипод, за приеманото, респ. даващото явление, ако такъв антипод е терминологически изобщо необходимо, можем да удовлетвори с понятието *подтик*, *импулс*. С този термин се изразява активността на приемащото явление, без да се анулира, както при влиянието, избирателността, селективността и творчеството на субекта на креацията. Този термин, както терминът рецепция, няма тотално оценъчно значение, а способствува за по-нататъшното детайлно, специфично и деликатно диференциране на формите на литературна приемственост. Да разполагаш с определена сума от импулси означава да проявиш определена активност и възможност да използваш или да отхвърлиш „сервираните“ литературни стойности. Не се анулира селективността и едновременно с това се разкрива потенциалната активност на приемащото явление, неговата многоплановост и идейно-художествена многозначност. Както знаем, литературната историчност, приемственост и традиция се съдържат именно в тази развойна променливост на литературните стойности, благодарение на която отделните произведения в определени периоди се радват на спонтанен интерес както от страна на читателите, така и на авторите-читатели, а в други периоди отиват на заден план. Това е онзи общовалиден селективен аспект на литературния процес в отношението към наследството и придобивките на миналото, на чиято закономерност се подчиняват и безспорните творби и личности от историята на световната литература.

В сравнение със схема № 1 процесът на литературна приемственост изглежда така:

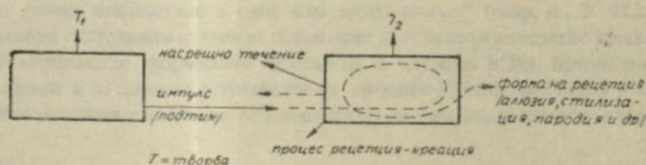

Схема № 2

Сложният процес на литературни контакти, на взаимодействие между приемащото и приеманото явление, опростено изразяван с „всеобхватното“ понятие влияние, в новата систематизация е разчленен на няколко фази и аспекти. Вербално това отношение към традицията можем да изразим като среща на литературните импулси на експедиента с насрещното движение на перципиента. В резултат на тази среща се стига (при конкретни идейно-обществени и културно-литературни условия) до акта рецепция-креация. Литературни импулси в този процес и в неговия резултат — реципираната творба — са различните форми на рецепция (алюзия, заемка, стилизация, адаптация, травестия, пародия и др.). Това обяснение на литературния континуитет не борави с противоречивото понятие влияние, което със своята историческа „обремененост“ и терминологична неопределеност излишно замъглява обяснението на своеобразния разволен процес на художествената литература.

Превела от словашки: Христина Балабанова